

УДК 94(100) «1941»

СТВОРЕННЯ ПІВДЕННОГО ФРОНТУ У ЧЕРВНІ 1941 року: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті аналізується історіографія питання створення Південного фронту у червні 1941 року. Ще в радянський період було оприлюднено факт щодо прийняття рішення про створення цього фронту за день до початку війни та існування інших фронтів. Але ні в радянський період, ні в пострадянський ця подія не викликала глибокого аналізу.

Ключові слова: *Південний фронт, історіографія, мемуари, війна, І. В. Тюленєв, М. В. Захаров, Г. К. Жуков, Політбюро ЦК ВКП(б).*

Одним із малоз'ясованих питань початку радянсько-німецької війни є питання про створення фронтів, в тому числі й Південного фронту. Україномовна версія «Вікіпедії» повідомляє про те, що «офіційно Південний фронт створений згідно з Директивою НКО № 04 від 23 червня 1941 року для об'єднання дій радянських військ проти військ супротивника, що розгорнулись на території Румунії». Тут звертає на себе увагу термін «офіційно», що може означати що було й «неофіційне» рішення. Скажімо, про Південно-Західний фронт йдеться, що він був «створений 22 червня 1941 року». Російськомовна версія «Википедии» повідомляє про те, що рішення про створення Південного фронту було прийнято на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) 21 червня 1941 р., роблячи при цьому посилання на документ з назвою «Об организации фронтов и назначениях командного состава 21 июня 1941 г.». Далі в цій статті «Википедии» зазначається, що офіційно Південний фронт було створено згідно Директиви Ставки Головного Командування від 24 червня 1941 р. під № 20466. Отже, виникає питання, коли та яким органом було створено Південний фронт, чи прийнято рішення про його створення, так само як й інші фронти?

Таким чином, це питання має важливий зв'язок з науковими та практичними завданнями, пов'язаними з дослідженням подій, які передували початку німецько-радянської війни та першим її дням. Навколо цих подій продовжують точитися гострі дискусії як на науковому, так і на суспільно-політичному рівні.

Історіографія питання створення Південного фронту, так само й інших фронтів, носить фрагментарний характер. Дослідники цього періоду, якщо й звертали на це питання увагу, то акцентували увагу на його військово-технічний аспект, не пов'язуючи його з іншими стратегічними подіями. Виключенням тільки може слугувати праця М. Солоніна, у якій він намагався вирішити цю проблему на прикладі Північного та Північно-Західного фронту [7, с. 23-24]. На жаль, на перешкоді дослідження цього питання, як і багатьох інших питань з історії німецько-радянської війни, є брак документальних джерел, які досі є утаємниченими. В той же час мемуарна література, оприлюднення рішення політбюро дозволяє якщо не зробити остаточні висновки, то хоча б наблизитись до розв'язання цієї проблеми. Саме ця обставина спонукає визначити мету дослідження як історіографічний аналіз наявних джерел та публікацій щодо питання створення Південного фронту та його розгляд у контексті подій, що розвивалися напередодні німецько-радянської війни на просторі від Чорного до Білого морів.

У 1972 році побачило світ виправлене й доповнене 2-ге видання спогадів генерала армії І. В. Тюленєва. Уже тоді уважний читач міг звернути увагу на епізод, у якому генерал армії повідомив, що його 22 червня о 3-й годині ночі розбудив телефонний дзвінок, яким його було викликано до Кремля. Заїхавши дорогою до Генерального штабу, він, від іншого генерала армії Г. К. Жукова, дізнався, що німецька авіація бомбила Ковно, Ровно, Севастополь, Одесу. Прибувши до Кремля, його відразу було запрошено до кабінету К. Є. Ворошилова, який повідомив І. В. Тюленєва про те, що його призначено командувачем військами Південного фронту і що він повинен негайно відбути до місця призначення.

Далі генерал армії повідомляє, що він негайно прибув до штабу Московського воєнного округу, який він очолював, та видав наказ про виділення польового штабу для Південного фронту та про формування спеціального залізничного ешелону для відправки штабних працівників на фронт. Показовими у цих спогадах є й особисті рефлексії генерала на ці події: «Я был подготовлен к тому, что мы – на рубеже войны. И вот она началась... Однако в голове никак не укладывалось свершившееся... Дома все уже было готово к моему отъезду. Провожая, жена тихо спросила:

– Ваня, как ты думаешь, сколько будет продолжаться война?

Не знаю почему, но я сразу же ответил:

– Не меньше трех лет...»

Цей епізод у спогадах генерала завершується повідомленням про те, що вже увечері 22 червня потяг з польовим штабом Південного фронту вирушив з Москви, в одному з вагонів якого І. В. Тюленєв разом з виконуючим обов'язки начальника штабу фронту генерал-майором Г. Д. Шишеніним та членом Воєнної ради фронту О. І. Запорожцем вивчали район бойових дій та до пізньої ночі вели розмови «о предстоящих боях...» [8, с. 124-125].

Наприкінці 60-х років ХХ ст. маршалом М. В. Захаровим писалась історико-мемуарна книга присвячена діяльності Генерального штабу збройних сил СРСР. До речі, М. В. Захаров у 60-х роках обіймав посаду начальника Генерального штабу збройних сил СРСР, а у червні 1941 р. був начальником штабу Одеського військового округу (ОдВО). Але тільки у 1989 році, через сімнадцять років після смерті автора, ця книга була опублікована. Причиною такої тривалої затримки публікації була наявність у ній великої кількості фактичного матеріалу, який не відповідав офіційній позиції тодішньої влади. В тому числі книга містила розлогий матеріал про створення Південного фронту. Зокрема, маршал М. В. Захаров, писав: «21 червня 1941 року Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення створити Південний фронт в складі 9-ї та 18-ї армій. Управління останньої виділялось

з Харківського воєнного округу. Цим же рішенням Г. К. Жукову доручалось керівництво Південним та Південно-Західним фронтами, а К. А. Мерецкову – Північно-Західним фронтом» [2, с. 209]. До речі, М. В. Захаров відправляє Мерецкова на Північно-Західний фронт, управління якого знаходилось у м. Рига. Насправді його було направлено на Північний фронт (Карелія), про що стане зрозуміло з наступної цитати. З цитати М. В. Захарова зокрема й стало відомо, що створення Південного фронту стало логічним продовженням створення фронтів від Чорного до Білого морів задовго до 22 червня 1941 року.

Ситуація повністю прояснилася у 1998 році, коли було опубліковано повний текст документу щодо створення Південного фронту. Доцільно ще раз оприлюднити цей важливий документ.

«ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ФРОНТОВ И НАЗНАЧЕНИЯХ КОМАНДНОГО СОСТАВА»

21 июня 1941 г.

Особая папка

I.

1. Организовать Южный фронт в составе двух армии с местопребыванием Военного совета в Виннице.
2. Командующим Южного фронта назначить т. Тюленева, с оставлением за ним должности командующего МВО.
3. Членом Военного Совета Южфронта назначить т. Запорожца.

II.

Ввиду откомандирования тов. Запорожца членом Военного Совета Южного фронта, назначить т. Мехлиса начальником Главного управления политической пропаганды Красной Армии, с сохранением за ним должности наркома госконтроля.

III.

1. Назначить командующим армиями второй линии т. Буденного.
2. Членом Военного Совета армий второй линии назначить секретаря ЦК ВКП(б) т. Маленкова.
3. Поручить наркому обороны т. Тимошенко и командующему армиями второй линии т. Буденному организовать штаб, с местопребыванием в Брянске.

IV.

Поручить нач. Генштаба т. Жукову общее руководство Юго-Западным и Южным фронтами, с выездом на место.

V.

Поручить т. Мерецкову общее руководство Северным фронтом, с выездом на место.

VI.

Назначить членом Военного Совета Северного фронта секретаря Ленинградского горкома ВКП(б) т. Кузнецова.

АП РФ. Ф. 3. Оп. 50. Д. 125. Лл. 75-76. Рукопись, подлинник, автограф Г. М. Маленкова. Имеются пометы и исправления» [9, № 596].

Отже, зміст цього документу чітко вказує на факт існування на час 21 червня Південно-Західного та Північного фронтів. Наявність цих фронтів підтверджується й іншими опосередкованими свідченнями. Зокрема, М. В. Захаров у своїй праці вказував на розпорядження Генштабу від 18 червня 1941 р., яким дозволялось вивести на польові командні пункти до 23 червня управління Західного (ЗахОВО) та Північно-Західного (ПриБОВО) фронтів. Ще раніше начальник Генерального штабу Г. К. Жуков 14 червня

1941 р. наказав командувачу КОВО вивести управління Південно-Західного фронту до Вінниці до 25 червня [2, с. 260].

Факт прийняття рішення щодо створення Південного фронту почав використовуватися в українській та російській історіографії. Зокрема, О. О. Печьонкін зазначив: «21 червня 1941 року, за декілька годин до вторгнення фашистської Німеччини, Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло таємну постанову з воєнних питань... Враховуючи, що командувачі військами прикордонних округів не мали достатнього досвіду керівництва оперативними об'єднаннями, Політбюро вирішило направити до них на допомогу двох замісників наркома оборони: Г. К. Жукова – до Києва, К. А. Мерецкова – до Ленінграду, де його й застала війна» [5, с. 20]. Але про створення чи існування фронтів автор тут не згадує. А от І. П. Макар навпаки акцентує увагу на тому, що 21 червня лише обговорювалося питання про створення Південного фронту, а також «одночасно передбачалось доручити генералу армії Г. К. Жукову загальне керівництво Південно-Західним та Південним фронтами, а генералу армії К. А. Мерецкову – Північним фронтом з виїздом на місце» [4, с. 8]. Важливим у цій цитаті є те, що автор визнає як доконаний факт існування на той час Південно-Західного та Північного фронтів.

Сучасні одеські історики у своїх працях також не оминають увагою питання щодо створення Південного фронту. Так, зокрема, В. А. Савченко та А. А. Філіпенко зазначили, що «21 червня політбюро ЦК ВКП(б) вирішило утворити Південний фронт» [6, с. 38], не пов'язуючи цю подію з іншими фронтами. Далі вони пишуть, що «польове управління Південного фронту було сформоване з кадрів, що були виділені штабом Московського військового округу. Цей штаб виявився абсолютно необізнаним з молдавським театром воєнних дій та з військами. Начальник штабу МВО генерал-майор Г. Д. Шишенін був незадоволений новим фронтовим призначенням. Генерал Тюленєв, який став командувачем Південного фронту, вважав це призначення своїм «пониженням» [6, с. 42]. І далі: «Саме

прибуття штабу на фронт та прийом військ під нове командування невинувато затягнулось. Тільки 24 червня управління фронтом прибуло до Вінниці, де за наказом Ставки було розгорнуто командний пункт. Але Вінниця була далеко від Прута, де проходив фронт, та й у курс справи штаб входив більше тижня» [6, с. 43].

Така позиція одеських істориків перегукується з позицією М. В. Захарова, який наголошував, що формування польового управління Південного фронту покладалось не на Одеський округ, що виглядало б більш доцільно, а на штаб Московського воєнного округу (МВО). Далі генерал обґрунтовував свою думку тими аргументами, що штабісти МВО не знали нового театру воєнних дій, його особливостей, стану військ, їх можливостей та задач. Часу у них для освоєння було обмаль, відповідно, на думку генерала, таке рішення не відповідало обставині і явно було невдалим. До всього, керівництву новоствореного фронту необхідно було уже в умовах війни перебазуватися на нове місце, заново організувати й налагоджувати управління військами, забезпечувати нові підрозділи матеріально-технічними засобами тощо. Безумовно, успішно вирішувати всі ці завдання управління фронту не могло, що в свою чергу негативно відобразилось на діях військ, які були підпорядковані фронту. Тому М. В. Захаров сформулював позицію, згідно якої найбільш доцільним було б формування управління Південним фронтом на базі апарату ОдВО, підсиливши його основні ланки найбільш підготовленими офіцерами МВО. Тим більше, що такі заходи були передбачені мобілізаційним планом ОдВО.

Однак така оцінка створення фронту М. В. Захаровим та одеськими істориками базується на факті початку війни, яка стала дійсністю. Але ж рішення про створення фронту приймалося 21 червня, коли ще війни не було. Відповідно й логіка цього рішення була зовсім іншою.

У цій ситуації ключовим видається факт місця перебування штабу фронту у Вінниці. Адже мова йшла не просто про створення фронту, а й про координацію його діяльності з Південно-Західним фронтом, управління

якого вже знаходилось у м. Тернополь. Координацію з виїздом на місце мав здійснювати Г. К. Жуков, який обіймав посаду начальника Генерального штабу. У своїх спогадах він так описав свою місію: «Примерно в 13 часов (22 червня – Ш. О.) мне позвонил И. В. Сталин и сказал:

— Наши командующие фронтами не имеют достаточного опыта в руководстве боевыми действиями войск и, видимо, несколько растерялись. Политбюро решило послать вас на Юго-Западный фронт в качестве представителя Ставки Главного Командования... Вам надо вылететь немедленно в Киев и оттуда вместе с Хрущевым выехать в штаб фронта в Тернополь. Я спросил:

– А кто же будет осуществлять руководство Генеральным штабом в такой сложной обстановке?

И. В. Сталин ответил:

– Оставьте за себя Ватутина. Потом несколько раздраженно добавил:

– Не теряйте времени, мы тут как-нибудь обойдемся.

Я позвонил домой, чтобы меня не ждали, и минут через 40 был уже в воздухе» [1, с. 268]. Далі у своїх спогадах майбутній маршал вказує на Директиву № 3, один із пунктів якої наказував арміям Південно-Західного фронту 26 червня оволодіти районом Любліна.

У цій історії зі створення Південного фронту звертає на себе увагу той факт, що ключові рішення у цій сфері приймалися Політбюро й до відома військового командування вони не доводились. З цього приводу М. В. Захаров писав: «Про створення Південного фронту на базі управління МВО штаб ОдВО на той час не знав» [2, с. 279]. Далі він розповідає, що про прибуття штабу Південного фронту до Вінниці йому телефоном повідомив І. В. Тюленєв, який, перш за все, попросив прислати йому карту з обстановкою та декілька телефонних апаратів. Це прохання було негайно виконане. А вже наступного дня І. В. Тюленєв наказав надіслати до Вінниці

винищувальну авіацію, тому що остерігався висадки ворожого десанту. «В 9-й армії було всего лишь четыре полка истребителей. Поэтому командующему фронтом было доложено, что мы можем выделить не более двух, максимум три истребительные эскадрильи. Если память мне не изменяет, была послана одна эскадрилья и то напрасно: никаких воздушных десантов в район Винницы противник не выбрасывал», – так М. В. Захаров завершив опис процесу формування Південного фронту [2, с. 279].

Ще раніше відбувалось чимало втаємничених подій, які також були оприлюднені М. В. Захаровим. Розлога цитата з його книги демонструє атмосферу, у якій відбувалась передислокація військ з внутрішніх округів ближче до кордону: «Помнится, как в начале июня начальник ВОСО Одесского военного округа полковник П. И. Румянцев зашел ко мне, в то время начальнику штаба ОдВО, в кабинет и тайно доложил, что за последние дни с ростовского направления через станцию Знаменка идут «аннушки», которые выгружаются в районе Черкасс. Через два дня мною была получена телеграмма из Черкасс за подписью заместителя командующего войсками Северо-Кавказского военного округа М. А. Рейтера, в которой испрашивалось разрешение занять несколько барачных складов нашего округа для размещения имущества прибывающих в этот район войск с Северного Кавказа. Поскольку штаб ОдВО в то время в интересах секретности еще не был информирован Генштабом о сосредоточении здесь войск, я позвонил по ВЧ в Оперативное управление Генштаба. К телефону подошел заместитель начальника управления А. Ф. Анисов. Я сообщил ему о телеграмме, полученной от М. А. Рейтера, и попросил разъяснить, в чем дело. Анисов ответил, что телеграмму надо немедленно уничтожить, что Рейтеру будут даны необходимые указания Генштабом, а штабу округа в это дело не следует вмешиваться» [2, с. 259].

До речі, Г. К. Жуков у своїх спогадах коротко зазначив, що «22 червня Прибалтійський, Західний та Київський особливі військові округи були перетворені відповідно на Північно-Західний, Західний та Південно-Західний

фронти». Хоча описуючи події травня він зазначав, що «наприкінці травня Генеральний штаб дав вказівку командувачам прикордонними округами терміново приступити до підготовки командних пунктів, а в середині червня було наказано вивести до них фронтові управління: Північно-Західний фронт – в район Паневежиса; Західний – в район Обуз-Лесни; Південно-Західний – до Тернополя; Одеський округ у якості армійського управління – до Тирасполя. До цих районів польові управління фронтів та армій повинні були вийти до 21-25 червня» [1, с. 241]. З цієї цитати видно, що у переліку фронтів відсутній Південний фронт, а мова йде про ОдВО.

Більше того, ще 9 травня 1941 р. у наказі наркома оборони, яким передбачалось мати на фронті у воєнний час санітарно-епідеміологічні лабораторії, мова йшла про створення санітарних складів, в тому числі «5-ти для развертывавшегося Западного фронта» [3, с. 56].

Таким чином, можна вважати доведеним фактом прийняття рішення про створення Південного фронту Політбюро ЦК ВКП(б) 21 червня 1941 р., а також існування інших фронтів, у всякому разі їх управлінь. Лише залишається нез'ясованим час прийняття рішення про їх створення та які завдання перед ними ставилися. Що стосується Південного фронту, то М. В. Захаров частково дав відповідь на це питання, зазначивши, що «фронту ставились следующие задачи: оборонять государственную границу с Румынией, а в случае перехода и перелета противника на нашу территорию – уничтожать его и быть готовым к решительным наступательным действиям» [1, с. 279].

Рішення про створення Південного фронту, так само як й інших фронтів, приймалося Політбюро ЦК ВКП(б) у суворій таємниці, командування ОдВО про його створення не було поінформоване й дізналося про його існування тоді, коли генерал армії І. В. Тюленєв прибув до Вінниці. Як видно зі спогадів Г. К. Жукова та І. В. Тюленєва, про це рішення їх також не було повідомлено. Так само трималося у таємниці багато інших заходів, які здійснювалися військово-політичним керівництвом країни.

THE OPENING OF THE SOUTH FRONT IN JUNE 1941: HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION

This article analyzes the historiography of the opening of the South front in June 1941. The existence of plans for opening the South front was made public a day before the start of the War, was made public already during the Soviet period, as well as the existence of other fronts. However, neither in Soviet period, nor after the collapse of Soviet Union, this fact did not stimulate deeper analysis.

Key words: *South front, historiography, memoires, War, I. V. Tiulieniev, M. V. Zaharov, G. K. Zhukov, Politburo*

A. G. Шишко

СОЗДАНИЕ ЮЖНОГО ФРОНТА В ИЮНЕ 1941 ГОДА: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье анализируется историография проблемы создания Южного фронта в июне 1941 года. Еще в советский период были опубликованы материалы о принятии решения о создании этого фронта за день до начала войны и о существовании других фронтов. Но ни в советский период, ни в постсоветский это событие не было всесторонне проанализировано.

Ключевые слова: *Южный фронт, историография, мемуары, война, И. В. Тюленев, М. В. Захаров, Г. К. Жуков, Политбюро ЦК ВКП(б).*

Список використаної літератури та джерел

1. Солонин Марк. Бочка и обручи, или когда началась Великая Отечественная война / Марк Солонин. – Дрогобич: «Відродження», 2004. – 446 с.

2. Тюленев И. В. Через три войны. Изд. 2-е испр. и дополн. / И. В. Тюленев. – М.: Воениздат, 1972. – 240 с.
3. Захаров М. В. Генеральный штаб в предвоенные годы / М. В. Захаров. – М.: Воениздат, 1989. – 318 с.
4. 1941 год: В 2 кн. Кн. 2. / Сост. Л. Е. Решин и др.; Под ред. В. П. Наумова; Вступ. ст. акад. А. Н. Яковлева. – М.: Междунар. фонд «Демократия», 1998. – 752 с.
5. Печенкин А. А. Нарком обороны СССР И. В. Сталин и его заместители / А. А. Печенкин // Военно-исторический журнал (ВИЖ). – 2005. – № 8. – С. 20-26.
6. Макар И. П. Из опыта планирования стратегического развертывания Вооруженных Сил СССР на случай войны с Германией и непосредственной підготовки к отражению агрессии / И. П. Макар // ВИЖ. – 2006. – № 6. – С. 3-9.
7. Савченко В. А., Филиппенко А. А. Оборона Одессы. 73 дня героической обороны города / В. А. Савченко, А. А. Филиппенко. – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2011. – 447 с.
8. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. В 2 т. Т. 1 / Г. К. Жуков. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 415 с.
9. Иванцов В. А., Шелепов А. М., Гладких П. Ф. О подготовке медицинских служб приграничных военных округов СССР / В. А. Иванцов, А. М. Шелепов, П. Ф. Гладких // ВИЖ. – 2005. – № 11. – С. 54-57.